

КУЛЬТИВАЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЦІННІСНОЇ ПОТРЕБИ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті окреслено питання формування емоційної культури як важливої складової її соціальної компетентності в педагогічному та психологічному аспектах. Проаналізовано наукове підґрунтя сучасних підходів щодо формування емоційної культури дітей старшого дошкільного віку, розкрито компоненти емоційного розвитку дитини, особливості корекції емоційної сфери, зокрема емоційного контролю та моральних почуттів, напрями формування емоційного досвіду. Запропоновано педагогічні засоби, методи та прийоми прищеплення особистісних цінностей дитини.

Ключові слова: емоції, емоційна культура, емоційний розвиток, емоційна сприйнятливість, емоційний досвід, психологічний комфорт, емоційно-соціальна компетентність, ціннісна потреба.

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічних технологій актуальним постає питання спрямованості способів і засобів розвитку емоційної сфери дитини та її емоційної культури. На відміну від інтелектуального розвитку, формуванню емоційної сфери дитини дорослі не завжди приділяють належну увагу, проте емоційна сфера не розвивається і не формується сама собою – про її становлення мають подбати дорослі. Сучасні діти зростають за швидкої зміни умов, у яких вони мають діяти. Завдання дорослих при цьому – навчити їх діяти ефективно не лише за відомих умов, а й у ситуаціях невизначеності, орієнтуючись на кінцевий результат діяльності, цілісне бачення процесу, а також розуміння сенсу засвоєваної інформації.

Стан сучасної педагогічної практики закладів дошкільної освіти свідчить про відсутність системної роботи щодо виховання емоційної культури дітей, або характеризується епізодичністю, невиразністю її вирішення. Такий підхід до означеної проблеми пояснюється зміщенням акцентів з емоційно-почуттєвих на інтелектуальні, що не збігається з усталеними поглядами вчених на домінування в дошкільному дитинстві саме емоційно-почуттєвого компонента особистісного зростання.

Сьогодні затребуваною є особистість із широким світоглядом і високою культурою, здатна до гармонійних стосунків із людьми та реалізації свого природного потенціалу. Особливої актуальності набуває виховання емоційної культури дитини як важлива складова її соціальної компетентності. Можливість гармонійного розвитку дитини дошкільного віку обумовлена взаємодією базових потреб, в основі яких – емоційно-чуттєва сфера та формування особистісної культури [2, с. 14].

У сучасній дошкільній психології та педагогіці проблема емоційного розвитку дітей визнана однією із пріоритетних. Насамперед це пов'язано з багатозначністю розуміння терміна «емоційний розвиток» у різних теоретичних підходах та окремих концепціях. Інтегруючи положення досліджень емоційної сфери дитини, емоційний розвиток розглядаємо як комплексний закономірний процес збагачення емоційної сфери в контексті загальної соціалізації дитини.

Науковим підґрунтям для розробки педагогічної проблеми є положення вчених про емоційний розвиток особистості на ранніх етапах онтогенезу (І. Бех, Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, А. Кошелєва), дослідження гуманістичного виховання дошкільників (О. Савченко, Т. Поніманська, С. Рубінштейн). Ідея гуманізації сучасної освіти, розглядається в сучасній педагогіці з позиції взаємостосунків, взаємодопомоги, активного співпереживання (Ш. Амонашвілі, В. Абраменкова, А. Асмолов, Е. Шиянов).

Вивченням проблеми виникнення і розвитку емоційної культури в дошкільному дитинстві займалася значна кількість психологів, як В. Абраменкова, Т. Гаврилова, А. Запорожець, А. Ніколаєва, А. Рояк, Л. Стрелкова, а також педагоги А. Шевчук та О. Половіна. Дослідження засвідчують, що саме в старшому дошкільному віці формуються основи емоційно-етичної культури особистості, в якій емоційна культура займає провідне місце [4, с. 235].

Дитина народжується з потенціалом емоційної сензитивності, емоційної пам'яті, емоційної обробки та емоційного навчання. Такі вроджені компоненти надалі формуватимуть її емоційну культуру. Дитина поступово вчиться навчатися розуміти, аналізувати й контролювати власні почуття та емоції, набуває вмінь відчувати й розуміти настрої людей довкола. Саме в дошкільному віці життя дитини організовується в такий спосіб, щоб запобігти проявам інертності, байдужості, емоційної глухоти, тобто активність дитини має проявлятися завдяки розвитку її емоційного життя [8, с. 11].

Сучасні тенденції розвитку теорії і методики дошкільної освіти свідчать про розвиток емоційної культури як здатності людини до співчуття і співпереживання іншим людям, розуміння їх станів. У зв'язку з цим проблема формування емоційної культури вимагає особливої уваги до дітей старшого дошкільного віку, оскільки саме в цей віковий період дитина активно вирішує завдання взаємодії з навколишнім світом, інтенсивно набуває досвіду спілкування з однолітками та дорослими.

У сучасних дослідженнях поняття «емоційна культура» вивчається в контексті гуманного стилю спілкування дорослих із дітьми (І. Бех, О. Кононко, В. Котирло, С. Ладивір, Я. Неверович), активної позиції дитини як провідника моральних норм (Л. Артемова, М. Боришевський, О. Кошелівська, Т. Поніманська), справедливої оцінки дитини іншими та самооцінки, що ґрунтується на гуманістичних критеріях поваги до

оточуючих, та самого себе (Р. Буре, А. Виноградова, А. Кошелева, Ю. Приходько), співвіднесеності свого образу з позитивними моральними еталонами, а окремих своїх учинків – із негативними, здатності усвідомлювати суперечності між образом себе загалом і своїми конкретними учинками (Є. Суботський, С. Якобсон, В. Щур) [5, с. 4], організації досвіду емоційної культури в спільній ігровій діяльності (Л. Артемова, Л. Макаренко, М. Шуть, П. Якобсон) [5, с. 168].

Розглянемо зміст понять «емоції» та «культура». Емоції – це специфічна форма взаємодії людини із середовищем, спрямована на пізнання і перетворення світу, а також себе в цьому світі. Провідні фахівці з дитячої психології (І. Бех, О. Запорожець, А. Кошелева, Я. Неверович) стверджують, що знання та уявлення про норми поведінки, доповнені емоційним ставленням до них, перетворюються в переконання і стають «внутрішніми спонуканнями» до діяльності і поведінки.

У педагогічній науці термін «культура» тлумачиться як середовище, яке «виrhoує та живить особистість». Її пов'язують з іншою категорією – «особистісна культура», що розглядається фахівцями як «внутрішня культура» особистості. Найґрунтовніше поняття культури представлено в працях Ш. Амонашвілі, який переконаний, що сутність людини спрямована на її вдосконалення [1, с. 27].

Емоційна культура – це характеристика базових емоцій та цінностей, які типізують поведінку дошкільника. Формуючи емоційну культуру, дитина вчиться бути господарем свого життя – не дозволяти емоціям, особливо негативним, керувати словами, думками, вчинками.

Сучасний заклад дошкільної освіти повинен стати не лише місцем, де розвивають і навчають дітей, але і простором їх дорослішання, «поживним середовищем» становлення успішних, щасливих і здорових людей. Це можливо лише в атмосфері душевного комфорту і за сприятливого соціально-психологічного клімату в освітній установі, що підтримує та ініціює процеси розвитку особистості і її потенціалів. У зв'язку з цим освітній заклад має бути територією безумовної психологічної безпеки.

Дитина – надзвичайно емоційна особистість, тому її емоційний стан залежить від настрою дорослих: «сонячна й тепла погода» на душі дорослого гарантує їй відчуття захищеності, оптимізм, відкритість життю, а «дощова й холодна» – продукує тривогу, напруженість, сум, бажання усамітнитися. Емоційна чутливість вихованця проявляється в тому, на що він реагує чим цікавиться, чому радіє, дивується, сумує, гнівається; до кого й чого відчуває презирство, відразу; що викликає в нього страх, сором, провини тощо. Дошкільник із широкою емоційністю проходить крізь різні емоційні стани – позитивні у сприятливих і негативні в загрозливих ситуаціях.

Про емоційну чутливість дошкільника свідчать такі ознаки: динаміка емоцій, легке переключення з однієї емоції на іншу, з одного

емоційного стану на інший; швидка реакція на зміну ситуації, обставин, партнерів; високий рівень адаптивності до нових умов. При цьому варто враховувати особливості емоційної сприйнятливості дитини, аби педагогічна діяльність була ефективною [10, с. 8].

Із метою формування або корегування емоційної культури дітей необхідно добирати ефективні методи, форми і прийоми формування їх емоційної сприйнятливості. При цьому варто враховувати їхню природну чутливість (надмірну, оптимальну, недостатню, низьку) та набутий емоційний досвід. Зокрема, слід зважати на вміння: виокремлювати яскраві емоційні моменти; зосереджувати на них увагу; аналізувати, коментувати, оцінювати; реагувати на них швидко, гнучко, адекватно; проявляти своє емоційне ставлення; відображати враження у своїй діяльності – розповідях, малюнках, грі тощо; виявляти гуманні почуття – співпереживання, співчуття [7, с. 33].

У процесі виховання важливим є збереження цілісності образного сприймання світу дитиною. У дошкільника слід формувати образи, які поєднують емоційне сприймання, смислове наповнення об'єктів пізнання, оцінно-ціннісне ставлення до предмета чи явища навколишнього світу.

Успіх дошкільника в різноманітних видах діяльності залежить від сформованості його аналітичних якостей, критичності й самостійності думки. Особливого значення у старшому дошкільному віці набуває організація дитячого досвіду, його узагальнення у вигляді еталонів, символів та умовних моделей, які дитина має засвоїти завдяки узагальненню самостійно знайдених фактів, осмисливши та оцінивши їх власним «Я». Отже, дорослі повинні виховувати дитину з гідністю та повагою до неї. Водночас дошкільна освіта має наповнити життя дошкільника емоційним багатством особистісного досвіду [3, с. 136].

У старшому дошкільному віці дитина повинна вміти розпізнавати власні та чужі емоції, усвідомлювати їх значення, а також контролювати їх. Зазвичай емоційний досвід дитини формується за умови, коли педагог уміло використовує реальні життєві ситуації, а за необхідності спеціально їх створює, актуалізуючи інтерес, радість, сум, страх, подив дітей. Це сприяє вихованню сприйнятливої, емоційно – чутливої та емоційно – культурної людини.

Важливим напрямом формування емоційного досвіду дитиною віком 5-7 років є участь у корекції емоційної сфери, зокрема емоційного контролю та моральних почуттів. Л. С. Виготський зазначав, що за допомогою мислення в уяві формується емоційні процеси. Така лінія розвитку уяви безпосередньо пов'язана з моральним вихованням дитини, адже виховання – це не лише засвоєння правил поведінки, а й формування свідомого емоційного відношення до навколишнього світу [9, с. 256].

Питання щодо психологічного комфорту і психічного здоров'я мають спрямовуватися, насамперед, до педагогів, оскільки діти знаходяться в дитячому садку протягом тривалого часу. Вихователь має

створити умови для збагачення емоційної сфери дитини, надавати можливість проявляти власні почуття, підтримувати живий інтерес повноцінного особистісного розвитку як невичерпного джерела соціальної та емоційної активності дитини.

Важливою складовою плекання добра в дитині є вироблення в неї навичок розпізнавання і регулювання емоцій, адже щоб засвоїти певний досвід, вона має його «пережити». Емоційний досвід дошкільників слід постійно розвивати, використовуючи прицільні розмови про те, що відчуває дитина в тій чи іншій ситуації, які емоції висловлюють ті чи інші учасники подій. Приводом для таких бесід можуть бути різноманітні сутички, в які потрапляє вихованець під час спілкування з дорослим й однолітками вдома, у дитячому садку, на прогулянці. Також корисно аналізувати й обігрувати ситуації, які відбулися в прочитаних творах, переглянутих телепередачах, мультфільмах. Головне – дати дитині змогу спокійно висловити своє бачення та розуміння ситуації. Крок за кроком її потрібно переконувати, що значно приємніше втриматися від негативних емоцій, не допустити дурниці і порадіти за себе. Дорослому варто продемонструвати дитині варіант правильної поведінки в стані люті чи образи.

Специфіка відбору педагогічних засобів формування емоційної культури обумовлена врахуванням таких особливостей дітей старшого дошкільного віку: прагнення до самостійності і активності дитини в діяльності; егоцентричність мислення, що проявляється в труднощах прийняття позиції іншого, потреба дитини в ігровій взаємодії.

Емоційний вплив базується на ефекті навіювання. Здійснювати раціональний та емоційний вплив на дитину можна за допомогою різних методів прищеплення цінностей, як-от:

- *роз'яснення* – ознайомлення дітей із загальнолюдськими цінностями та їх значенням у житті людини;

- *навіювання* – вплив на свідомість дітей через зниження рівня критичності під час сприймання інформації й відсутність можливості оцінити її відповідно до минулого досвіду;

- *переконання* – звернення до власного критичного судження дітей, спрямоване на активізацію їхньої розумової діяльності;

- *проведення вправ* – навчання дітей раціональних прийомів прийняття рішень із метою реалізації конкретних особистісних цінностей;

- *контроль* – вплив на особистість дитини з метою регуляції її емоцій та поведінки, яка має відповідати прийнятим цінностям [6, с. 21].

Дитина – емоційна, чуттєва, сприймання для неї – основа пізнання й орієнтації в навколишньому світі, умова розвитку особистісних якостей. Саме тому, щоб сформувати емоційну її компетентність, слід наблизитися до природних можливостей.

Емоційна компетентність – це інтегральна властивість особистості, сукупність знань, умінь і навичок, що дає змогу приймати адекватні

рішення та діяти на основі інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації, яку надає емоційний інтелект. Те, що надихає нас на добро, надає сенсу нашому існуванню – щоденна внутрішня душевна праця.

Гармонійне співіснування дитини з довкіллям передбачає її компетентність у світі емоцій і почуттів. Душевний комфорт можуть забезпечити дошкільнику тільки дорослі, які розуміють і шанують самоцінність дитини, прагнуть «допомогти душі, яка починає жити, жити власними силами». Проаналізувавши поняття «емоційна культура» та розглянувши прояви особистісної культури й компоненти емоційного розвитку дитини, можемо стверджувати, що емоційний фундамент має формуватися під впливом емоційних реакцій на зовнішні та внутрішні чинники, адже саме емоційність особистості стверджує різноманітність її інтересів, потреб, бажань та активну життєву позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амонашвілі Ш. У «чаші» Дитини сяє зародок зерна Культури / Шалва Олександрович Амонашвілі / Пер. З російської Л. О. Подкоритова. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітницький Центр ім. М. К. Реріха; Центр інноваційної педагогіки та психології Хмельницького національного університету, Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної педагогіки, 2012. – 72 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богиніч О. Л., Поніманська Т. І. – Київ : Видавництво, 2012. – 26 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І. Дичківська – Київ : Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: 2-ге видання. Навч. пос. / Т. Дуткевич – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
5. Каган М. С. Философия культуры. Становление и развитие / М. С. Каган. - СПб: Лань, 1998. – 448 с.
6. Карабаєва І. Лови момент, або формуємо цінності дошкільників у дитячому садку / І. Карабаєва // Спеціалізований журнал Вихователь-методист дошкільного закладу №10, 2017. – С. 17-23.
7. Кононко О. Найголовніше «погода» вдома, або як сформувати емоційну сприйнятливості і чутливість / О. Кононко // Спеціалізований журнал «Вихователь-методист дошкільного закладу» № 5, 2017. – С. 32-40.
8. Кочерга О. Психофізіологія емоційно-почуттєвого благополуччя дошкільника / О. Кочерга // Дитячий садок. Спецвипуск за матеріалами Всеукраїнського Дня Дошкілля. – 2010. – № 25 (553). – С. 8-12.

9. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т. Поніманська. – 3-тє вид., випр. – Київ : «Академвидав», 2015. – 448 с.
10. Шевчук А. Творче освоєння дитиною світу культури / А. Шевчук // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – №12. – С. 4-10.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Amonashvili Sh. U «chashi» Dytyny siaie zarodok zerna Kultury [The “bowl” of the Child Shines the Seed of the Grain of Culture] / Shalva Oleksandrovych Amonashvili / Per. Z rosiiskoi L. O. Podkorytova. – Khmelnytskyi: Podilskyi kulturno-prosvitnytskyi Tsentр im. M. K. Rerikha; Tsentр innovatsiinoi pedahohiky ta psykholohii Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, Vseukrainska kulturno-osvitnia asotsiatsiia Humannoї pedahohiky, 2012. – 72 s. (in Ukrainian)
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The Basic Component of Preschool Education] / Naukovyi kerivnyk: A. M. Bohush, diisnyi chlen NAPN Ukrainy, prof, d-r ped. nauk; Avt. kol-v: Bohush A. M., Bielienka H. V., Bohinich O. L., Ponimanska T. I. — Kyiv : Vydavnytstvo, 2012. – 26 s. (in Ukrainian)
3. Dychkivska I. M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative Pedagogical Technologies: textbook] : Navchalnyi posibnyk / I. Dychkivska – Kyiv : Akademvydav, 2004. – 352 s. (in Ukrainian)
4. Dutkevych T. V. Doshkilna psykholohiia [Preschool Psychology: textbook]: 2-he vydannia. Navch.pos. / T. Dutkevych – Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury, 2009. – 392 s. (in Ukrainian)
5. Kagan M. S. Filosofija kultury. Stanovlenye y razvitije [Philosophy of Culture. Formation and Development] / M. S. Kagan. - SPb: Lan, 1998. — 448 s. (in Russian)
6. Karabaieva I. Lovy moment, abo formuiemo tsinnosti doshkilnykiv u dytiachomu sadku [Catch a Moment, or Shape the Values of Preschoolers in Kindergarten] / I. Karabaieva // Spetsializovanyi zhurnal Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu . – No 10, 2017. – S. 17-23. (in Ukrainian)
7. Kononko O. Naiholovnishe “pohoda” vdoma, abo yak sformuvaty emotsiinu spryiniatlyvist i chutlyvist [The Most Important Thing is the “Weather” at Home, or How to Form Emotional Susceptibility and Sensitivity] / O. Kononko // Spetsializovanyi zhurnal “Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu”. – No 5, 2017. – S. 32-40. (in Ukrainian)
8. Kocherha O. Psykhofiziolohiia emotsiino-pochuttievoho blahopoluchchia doshkilnyka [Psychophysiology of Emotional and Emotional Well-being of Preschooler] / O. Kocherha // Dytiahyi sadok. Spetsvypusk za materialamy Vseukrainskoho Dnia Doshkillia. – 2010. - No 25 (553). – S. 8-12. (in Ukrainian)

9. Ponimanska T. I. Doshkilna pedahohika: pidruchnyk [Preschool Pedagogy: Textbook] / T. Ponimanska. – 3-tie vyd., vypr. – Kyiv : “Akademvydav”, 2015. – 448 s. (in Ukrainian)
10. Shevchuk A. Tvorche osvoiennia dytynoiu svitu kultury [Creative Development of the Child of the World of Culture] / A. Shevchuk // Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu. – 2012. – No 12. – S. 4-10. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье обозначены вопросы формирования эмоциональной культуры как важной составляющей ее социальной компетентности в педагогическом и психологическом аспектах. Проанализировано научное обоснование современных подходов к формированию эмоциональной культуры детей старшего дошкольного возраста, раскрыты компоненты эмоционального развития ребенка, особенности коррекции эмоциональной сферы, в частности эмоционального контроля и нравственных чувств, предложены направления формирования эмоционального опыта, педагогические средства, методы и приемы привития личностных ценностей ребенка.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональная культура, эмоциональное развитие, эмоциональная восприимчивость, эмоциональный опыт, психологический комфорт, эмоционально-социальная компетентность, ценностная потребность.

Abstract. In the article it is outlined the issue of formation of emotional culture as an important component of its social competence in pedagogical and psychological aspects. The scientific basis of modern approaches to the formation of the emotional culture of children of the senior preschool age has been analyzed; the components of emotional development of the child, peculiarities of correction of the emotional sphere, in particular emotional control and moral feelings, directions of the formation of emotional experience have been revealed; pedagogical means, methods and techniques of instilling the personality values of the child have been offered. The harmonious cohabitation with the environment provides children's competence in the world of emotions and feelings. Preschoolers' emotional comfort may be provided just by adults understanding and respecting them. Such synthesis provides effective pedagogical conditions for the development and improvement of children's emotional sphere and creativity. The specificity of selection of pedagogical means of formation children's emotional culture is promoted by taking into account the peculiarities of senior preschoolers' development: the desire for independence in their activities, egocentricity of thinking and the need in game interaction.

Key words: emotions, emotional culture, emotional development, emotional susceptibility, emotional experience, psychological comfort, emotional and social competence, value need.

Стаття надійшла до редакції 09. 02. 2018